

Kórházépítészet – már harmadik évezrede

A kórházépítészet történetének kutatása összetett feladat. Építészettörténeti leírások, a gyógyítás, gyógyászat múltjával foglalkozó tanulmányok és nagy múltú, e témakörben érintett uralkodókkal vagy tudósokkal kapcsolatos leírások segítenek benne. A betegek gyógyulását szolgáló építmények létrehozásánál az építészet törvényeit a gyógyítás emberi, technikai és társadalmi tényezőivel kell összhangba hozni. Az építészet ötezer éves története mellett a gyógyító házak építésének is vannak több mint háromezer éves emlékei. Éppen ezért jelen írásomban a kórházépítészet fejlődéséről adok rövid keresztmetszetet a teljesség igénye nélkül az ókori és középkori kórházak szubjektíven kiemelt példáinak segítségével.

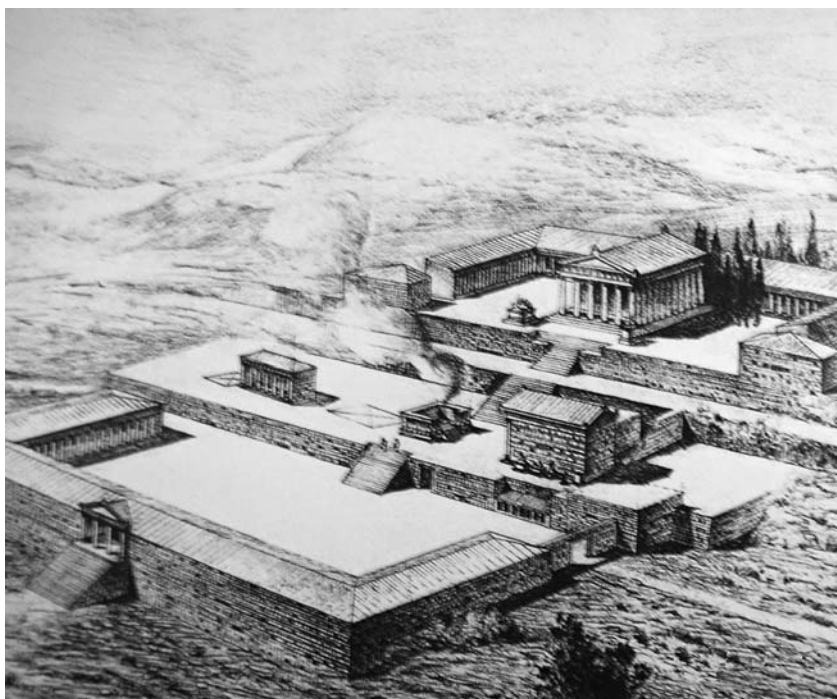
Az ókori törvénykönyvekben Mózes, az indiai Manu vagy az Óbabiloni Birodalom létrehozójának, Hammurápi királynak a 282 cikkelyt és epilógust tartalmazó, egy 2,25 m magas diorit kőoszlopra felvésett törvénykönyvében is találunk több olyan utalást, miszerint uralkodása idején, melynek időpontját a történészek a Kr. e. 1850–1690 közötti évekre teszik, betegek gyógyításával is foglalkoztak. Ezek a törvények említik többször az orvosok tevékenységét. A Hammurápi törvénykönyvét tartalmazó sztélé egyébként a párizsi Louvre-ban található, de másolatát a berlini Pergamon Múzeumban is láthatjuk.

A mai kórházaink elődeit az ókori keleti népek történetével foglalkozó tanulmányok alapján a Távol-Keleten kell keresnünk. Időszámításunk előtt mintegy félezer évvel Ceylon szigetén már voltak kórházak, amelyeknek azonban csak létezéséről van tudomásunk, elrendezésüket nem ismerjük.

A görög mondák szerint Epidaurosz városában született Aszklépiosz, a gyógyító isten, Apollón és Korónisz fia, aki sokszor az epidaurouszi templomában háló betegek álmában nyilatkozott meg. Aszklépiosz és Épióné leánya az egészség és a tisztaság istennője Hügieia, elsősorban a betegségek megelőzésének és az egészség megőrzésének alakja, akit a megújuló életerő szimbólumát jelképező, csészéből ivó, teste köré tekeredő kígyóval a művészek is sokszor ábrázoltak. Az Aszklépiosz tiszteletére emelt templomokban alakult ki az Aszklépiosz-kultusz, mellettük gyógyítással foglalkozó iskolák létesültek.

A török partok mellett, Rhodosztól északra terül el Kósz szigete, amelyen az Aszklépiosz-szentélyt, a híres gyógyászati központot három, egymás felett kialakított teraszon helyezték el. Gyönyörű kilátás tárul északra a tengerpart és a közeli város felé. A dór stílusú templomot két oszlopsor fogta közre, lentől pedig monumentális lépcsősor vezetett az épülethez.

Ezen a szigeten volt az egyik leghíresebb ilyen iskola, melyben Hippokratész, a híres görög

Aszklépiosz-templom

rög orvos tanult és tanított, őt feltehetően édesapja vezette be az orvostudományba. Életrajzírójától, az epheszoszi Szóranosztól tudjuk, hogy Hippokratész a 80. olimpiasz első évében, feltehetőn Kr. e. 460-ban született, és ismereteink szerint Larisszában Kr. e. 375-ben halt meg. Legismertebb tőle a Kósz szigetén működő Aszklépiosz orvos-papok fogadalmi szövege, melynek csak elejét idézem:

„Esküszöm Apollónra, az orvosra és Aszklépioszra és Hügieiára és Panakeiára [Hügieia testvére, a növényi eredetű orvosságok istennője] és az összes istenekre és istennőkre ... hogy ... ahány házba csak belépek, a betegek hasznára fogok belépni, távol tartva magamat minden egyéb szándékos és kárt okozó jogtalanságtól ...”

Számos általános tartalmú műve maradt fenn: propedeutikus, egyetemes orvostudományi, orvosebölcséleti művek és népszerű felolvasások, illetve monográfiái: anatómiai, embriológiai, fiziológiai, általános és speciális patológiai, szemészeti, nőgyógyászati művek, kórtörténet, prognosztikus, a krízisek tanaival foglalkozó, dietetikus művek és a sebészeti művek között is számos területet bemutató könyv.

A görög iatriék, a római valetudináriusok és az első keresztény xenodocheionok elsősorban csak a környezeti hatások ellen nyújtottak védelmet, minimális fűtési követelményeket, ivóvíztárolást, ellátást és a járványok idején a betegek elhelyezését szolgálták. A hospicium, illetve hospital elnevezés a IV. század környékén alakult ki. A különböző korszakok orvostudományának fejlettsége, a rendelkezésre álló anyagok és építési módok, illetve az adott tár-

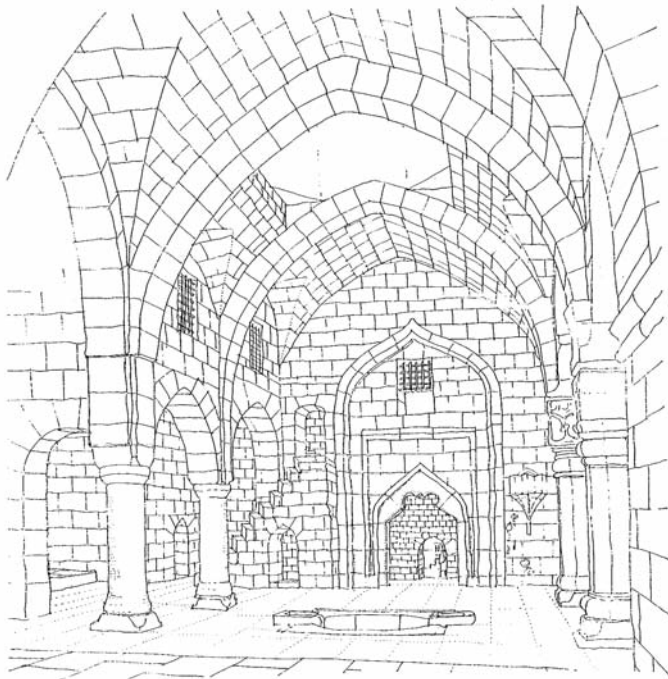
sadalmi berendezkedés elvárásai, ha különböző irányokba hatottak is, folyamatosan elősegítették, fejlesztették a kórházak kialakulását.

A középkori muszlim világ területén különös figyelmet fordítottak a betegek gyógyítására, illetve az egészségügyi ellátás megszervezésére. Az iszlám oktatási funkciókat is ellátó gyógyító intézményeinek középkori arab neve (marisztán) a perzsa bimarisztán szóból ered, melynek jelentése: „a betegség helye”. Létesítettek kórházakat a városok területén, de mobil kórházakat is, melyeket teveháton mozgatva juttattak el a birodalom különböző területeire. Voltak muszlim katonai kórházak és hadifogolykórházak is. A kórházak bárki előtt nyitva álltak, minden rászoruló kérhetett segítséget. Az intézményekben volt vizsgálószoba, ahol az ott lévő orvos eldöntötte, hogy a beteget kórházban kell-e kezelni, vagy megfelelő gyógyszerekkel ellátni és hazaengedni. A kórházak szigorú rendben dolgoztak. A különböző termekben különböző típusú betegeket gyógyítottak, melyeknek külön szakorvosaik voltak. A termekben nagy gondot fordítottak a tisztaságra, és szőnyegekkel díszítették őket. Ibn Dzsubair, a híres andalúziai utazó számolt be például a bagdadi Adúdi Kórházról, melyet Adúd al-Davla emír építtetett, és amelyben több mint 20 orvos dolgozott. Ennek a kórháznak az igazgatója is kiváló szakember volt, ismerte a perzsa, a görög és az arab nyelveket is. A kórházban kórtermek, irodák, gyógyszerárak és diétás konyha is helyet kapott.

A bizánci keresztény, a bagdadi iszlám és csaknem egész Kis-Ázsia területét, kultúráját, művészetét felhasználva, a helyi hagyományok újraformálásával készült a szeldzsuk-török építészet egyik remekműve: 1228–1229 között a Divriğiben alapított épületegyüttes, melyben imaház és kórház is található. A Divriği Nagymecset és Kórház komplexumát a Mengücek Bejség uralkodójának, Ahmed sahnak a parancsára Ahlati Hürremsah építtette. 1985 óta az UNESCO világörökségi listáján áll. A nagymecset északi homlokzati főbejárata feletti felirat szerint: „Ennek a nagymecset-

Divriği Nagymecset és Kórház

Divriği Nagymecset és Kórház – belső

nek az épületét Allah iránti szeretetből a használóinak szánjuk, akik rászorulnak Allah irgalmasságára. Ahmed sah, Szulejmán sah fia. Allah örökkévaló.” Az épület 63×32 m-es, téglalap alapú, észak–déli tájolású. A déli oldalon alapterületének mintegy egyharmadát foglalja el a kórház, amelynek egyetlen bejárata a nyugati oldalon található. Az öthajós, bazilikális kialakítású imateremmel épített nagymecset és kórház gyönyörűen díszített és faragott sárgásbarna, mintegy 40–100 cm hosszú kváderkövekből épült. A stílusjegyei alapján építésénél feltehetően több műhely is dolgozott. Építőmesterei valószínűleg a Tbiliszből származó Ahmed ibn Ibrahim és az Ahlaból származó Churramsah ibn Mullit voltak. A középkori Tbiliszi különösen híres volt finom faornamentikáiról. Ugyancsak befolyást gyakorolt az épületgyűttes kialakítására az ahladi középkori építőművészet. Bár a város nagy részét az 1275–76-os földrengés megsemmisítette, gyönyörű ornamentikájú sírok százai maradtak meg, amelyet itt láthatunk viszont. Az együttes 3 kapuja nyugatra, keletre és északra néz. Az északi kapu talán a legmonumentálisabb, díszítése egész Anatóliában páratlan. Minden falfelületet virágos, mértani díszes faragások borítanak. Hasonlóan gazdag faragású, de kisebb méretű a két oldalsó kapu is. A mecset öthajós belső terében 16 sokszögletű kőpillér támasztja alá a mennyezet boltíveit. Mindegyik oszlopfő

más kiképzésű, eltérő díszítésű. A kőből faragott imafülke jobb oldalán álló, ébenfából faragott szószék lenyűgöző mester munka, káprázatos finomságú motívumai között egy 12 ágú csillagba foglalva felfedezhetjük az évszázadokkal ezelőtt élt mester nevét: Tiflisé Ibrahim fia Ahmed. A nyugati oldalon van a kórház bejárati ajtaja, mely egy előtéren át vezet a ca. 13×14,5 m nagyságú csarnokba, amit, mint a mecsetet is, egy magas tambur ablakai világítanak meg. Az épületegyüttest, eredeti arculatának megőrzésére nagy gondot fordítva, 1967-ben restaurálták.

Miközben az iszlám országok kórházaiiban többnyire a mecsetek mellett alakultak ki az új egészségügyi létesítmények, Európában a kórház a középkori monostorokhoz kapcsolódott, azok területén, de funkciójában elkülönítve már a 800-as évek elején megjelent. Látható ez például a Sankt Gallen-i monostor tervén is, amely

820 körül épült. A bencések betegápoló tevékenysége a Karoling-korban, elsősorban a 700-as években bontakozott ki. A fegyelem fenntartását a közösségi élet reformjában látták biztosítva, és ennek szellemében került sor a kolostori élet és a kolostori műveltség revíziójára is. A bencéseknél kialakult Sankt Gallen-i monostor tervrajza később prototípusként rögzült. A monostor a kötött-zárt életformát folytató monasztikus szerzetesrendek templommal egybeépített szállásháza. Monasztikusok a Szent Benedek-féle regula szerint élő szerzetesek, a bencések, a bencés reformrendek, a ciszterciek. Bizonyos szempontok szerint a kanonikusokat is idesorolják, akiknek épületgyűtteseire a konvent elnevezést szokás használni. A kolostor az egyszerűbb szállásház, a városi szerzetesrendeknél csak bizonyos funkciók kielégítésére szolgált (pl. étkezés és szállás), s nem volt feltétlen tartozéka az egybeépített templom, csak a belső imaház és oratórium. A Sankt Gallen-i monostor tervében már megjelenik az érvágóház, az orvoslakás, a gyógynövénykert, a fürdő, az ispotály és az ispotálykápolna is. Az ispotály részénél már láthatjuk a betegek elkülönítését a követelmények, illetve a betegápolás- és kezelés szempontjai szerint. A bencések a megfelelő képzéssel is törődtek.

Alcuin (vagy, ahogy Nagy Károly udvarában hívták, Albinus Flaccus) a yorki katedrális is-

kolájában tanult, Pármában találkozott Nagy Károly császárral, aki kinevezte Ferriéres és Saint Loup apátjának. Az uralkodó fiait és a kispapokat tanította. Ő alakította meg az iskola tanterületét, és alapította meg a könyvtárát is. Később a császár neki adományozta a tours-i Szent Márton-apátságot, ahol egészen haláláig élt. Ez alatt az idő alatt az apátság Európa legjobb iskolájává vált. Időközben részben arab hatásra megnyíltak Európa egyetemei az orvostudomány előtt, elsőként a dél-itáliai, bencés eredetű salernói orvosi iskola jött létre. Míg az európai orvosi iskolák a középkorban valójában a kolostori káptalaniskolák tanulóinak szánt olvasmányokból, egyéni tanulási szövegekből álltak, a salernói orvosi iskola sokkal magasabb szintre emelte ezt a tudást. Az egyetem tananyagát az arab közvetítéssel érkezett orvosok világosabb latinosságú munkái, valamint a kor felismeréseit és kommentárjait is tartalmazó jelentős arab szerzők kórleírásai, diagnosztikus és a terápiás eljárást leíró művei képezték. Ennek az irodalomnak kiemelkedő szerzője Maurus, illetve Ursois. Ugyancsak Salernóban vált a medicina szövegorientált akadémiai tudományá. A késő középkor görög-arab koncepciójú gyógyításának másik nyugat-európai központja Toledo volt.

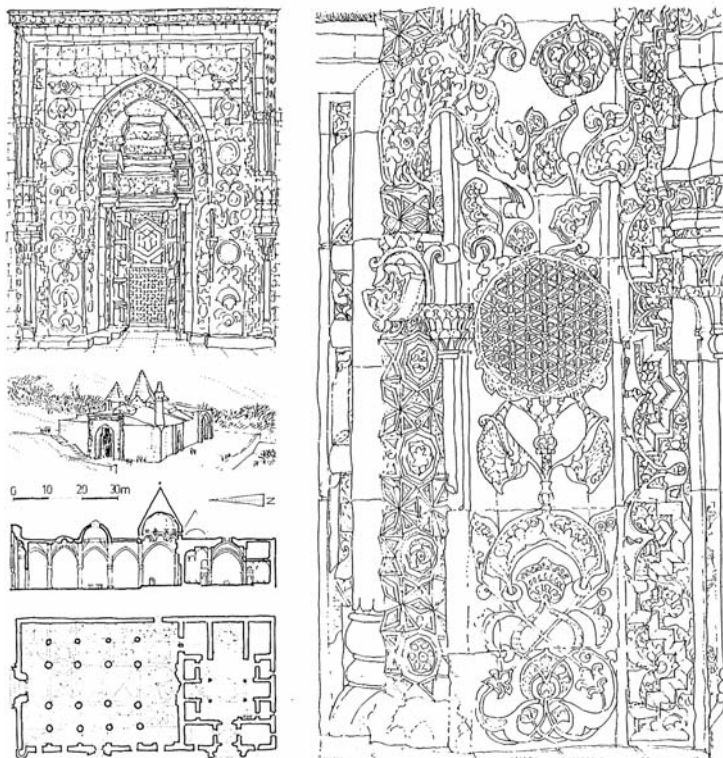
Az antoniták betegápoló társaságát Gaston

frank nemes alapította, mert fia remete Szent Antal közbenjárására meggyógyult az orbáncból. Első épületüket Saint Didier de la Mothe helységben építették, ahol Szent Antal ereklyéit őrizték. A rend élén a nagymester vagy generális apát állt, és virágkorukban 369 ispotályt tartottak fenn Európában.

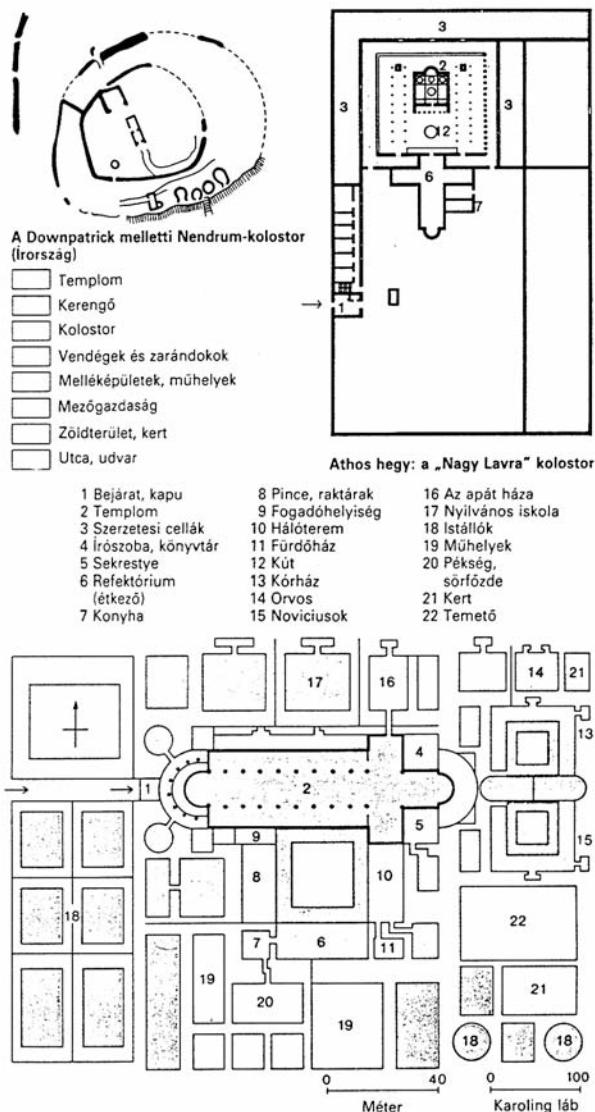
A lübecki Koberg Kórház esetében, amely 1286 körül épült, még inkább láthatjuk azt a törekvést, hogy a betegeket a templommal szoros kapcsolatban ápolják. A betegek valójában a templomhajóban feküdtek, azaz az istentisztelet terében. Ez is egyértelműen mutatja, hogy ezeknél az épületeknél a betegápolásnál egyértelműen a lelki-vallási gondozást tartották elsődlegesnek. Későbbiekben aztán az egyéni igényeknek megfelelően kerültek – különösen súlyosabb betegségek esetén – a betegágyak közé elválasztófalak.

További érdekes példa a tonnerre-i kórház, amelyet Burgundi Margit (1290–1315) alapított, és amelynek csarnokában 40 beteget tudtak elhelyezni. A terem 77 m hosszú, 18 m széles, a körbefutó erkélyfolyosót is magába foglaló magassága 16,5 m volt, Viollet-le-Duc szerint csatornázva.

Általánosságban elmondhatjuk tehát, hogy a középkori kórházak elhelyezésénél alapvető szempont volt a vízellátás biztosítása, illetve a járványkórház városfalon kívülre történő telepítése. A kórtermek nagyméretű, osztatlan, többnyire téglalap alaprajzú, egy- vagy kéthajós, dongaboltozatos, nyitott fedélszékes teretek voltak. A betegágyak a hosszanti falak mentén, többnyire deszkával elválasztott rekeszekben álltak, ezek a rekeszek egy- vagy kétágyasak voltak. Az épület egyik hosszanti oldalán többnyire a férfiakat, a másik oldalon a nőket helyezték el. A terem ablakai kétoldalt magasan a cellák felett nyíltak, itt galéria futott végig, ami a lábadozó betegek tartózkodására, illetve a rekeszekben fekvő betegek megfigyelésére is szolgált. Az istentisztelet céljára vagy a kórterem végéből választottak le teret az oltárnak, vagy kápolnát építettek a

Divriği Nagymecset és Kórház – ornamentika

Sankt Gallen – monostor és kórház

terem felé nyitott előcsarnokként vagy a kórteremre merőlegesen úgy, hogy az oltár a teremből jól látható legyen. Az orvosok szobái, a patika, az ápolószemélyzet és az előkelő betegek lakószobái, a konyha és az egyéb gazdasági helyiségek külön szárnyakban kaptak helyet.

A kolostorkórházaknál nagy szerepet játszott a természet közelsége, a gyógyfüvek kertje is, ezeket a szerzetesek művelték, és a gyógynövényeket eredményesen alkalmazták.

Magyarországon is gyógyítottak szerzetes orvosok. IV. Bélát (1206–1270, magyar király 1230–1270) és V. Istvánt Muther, a szepeshelyi káptalan prépostja gyógyította. IV. László udvarában pedig egy Tivadar nevű, ferences orvorról tudunk. A szepességi Darócon az antonitáknak volt először kórházuk, később építettek hozzá templomot. A karthauziak a

Hernád folyóhoz közeli Menedékszirten, illetve Lehnichen építettek kolostort.

2009-ben Bernert Zsolt, a Magyar Természettudományi Múzeum antropológusa természet-tudományos bizonyítékot talált rá, hogy a középkorban a budai karmelita templom mellett ispotály működött. A kolostor temetőjét egy irodaház építését megelőző régészeti feltárás során fedezték fel a Kapás utcában. A rendház alapítását IX. Gergely pápa rendelte el 1372-ben. Az építkezés az 1400-as évek első felében történt, a kolostort német szerzetesek működtették, akik feltehetően az 1526-os mohácsi csatavesztés után hagyták el az országot. Az antropológusok szifilisz csontvázakat is találtak. Bár a sírok zöme Kolumbusz utáni, a temető már korábban is működött, így fennáll a lehetőség, hogy a szifiliszesek valamelyike az Újvilág felfedezése előtt halt meg.

Irodalomjegyzék

- Fekete István: *Kórháztervezés*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- Spawforth, Tony: *Az ókori Görögország templomai*. Alexandra, Pécs, 2006.
- Békési B. István: *Törökország útikönyv*. Panoráma, Budapest, 1983.
- Eid, Volker: *Ost-Türkei: Völker und Kulturen zwischen Taurus und Ararat*. DuMont, Köln, 1990.
- Hell, Vera – Hell, Helmut: *Türkei II. Nordtürkei, Osttürkei, Südstürkei*. 3. Aufl. Kolhammer, Stuttgart, 1988.
- Tompos Erzsébet: *Az építészet története. Középkor. A bizánci és iszlám építészet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin: *Muszlim kórházak és népegészségügy a középkorban. Egészségnevelés 2002, 3.*
- Dr. Guzsik Tamás: *Keresztény liturgiák építésze. II. rész, Középkori liturgiák és építészetük*. <http://www.eptort-bme.hu/doc/szakral/szakral2.html>
- Prof. Schultheisz Emil: *A középkori orvosi fakultás curricula és tankönyvei*. http://mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/schultheisz_orvosifakultas.pdf
- Haas, Albrecht: *Krankenhäuser, Verlagsanstalt*. Alexander Koch GmbH, Stuttgart, 1965.
- Pevsner, Nikolaus: *A history of building types*. Thames and Hudson, London, 1976.
- Kolostor melletti ispotály működhetett – kórházi körkép a középkori Magyarországról*. <http://www.netambulancia.hu/kolostor-melletti-ispotaly-mukodhetett-korhazi-korkep-a-kozepekori-magyarorszagrol>. Letöltés ideje: 2012. május 15.
- Müller, Werner – Vogel, Günther: *SH Atlasz. Építőművészet*. Springer, Budapest, 1994.

DR. KISS ZSOLT ISTVÁN
építész, Budapest